

PORTUGALSKI PRIJEVOD MARULIĆEVE *INSTITUCIJE*
S OSOBITIM OBZIROM NA POGLAVLJE
»O GAJENJU ISTINE I IZBJEGAVANJU LAŽI«

Nikica Talan

»Religiozna proza« — ta značenjski krajnje neprovidna sintagma (koja je inače, kad je riječ o Portugalu, tendenciozno skovana u neopozitivistički orijentiranim književno–povijesnim krugovima) — čak i kod svojih najdobronamjernijih upotrebljavatelja nerijetko pobuđuje primisli na estetičku kompromitiranost, što proizlazi iz njezinog očito s ideološkim predumišljajem predmetnutog (odnosno »podmetnutog«) epiteta. »Podmetnutog« stoga što bi trebao naznačiti apriorno umjetničko obezvređenje »imenice koju pobliže označava«. No da tome uopće ne mora biti tako pokazuje i primjer takozvane »doktrinalne religiozne proze« u »zlatnom«, renesansnom razdoblju luzitanske književnosti.

Kad je u pitanju ta nacionalna književnost, zapravo se i ne može govoriti o nekom njezinom posebnom mističnom literarnom »žanru«, u smislu književnoumjetničke zabilježbe izravnog ekstatičkog komuniciranja s Transcendencijom. Portugalska se »mistika« ne može, naime, usporediti s mistikom sv. Terezije Avilske ili sv. Ivana od Križa. U portugalskoj književnosti nisu brojna ni tzv. »asketska« djela, tj. djela koja se bave moralnim, odnosno duhovnim usavršavanjem čovjeka, kao pripremom za njegovo sjedinjenje s Bogom. Pa ipak, upravo se portugalska književnost (uz španjolsku, dakako) odavno pročula po, više–manje, umjetnički uspješno uobličenim nabožnim temama. Razlog tome leži vjerojatno u činjenici što portugalsko kraljevstvo u šesnaestom stoljeću predstavljalo svjetsku, ne samo gospodarsku i političku, nego i kulturnu velesilu svog vremena, velesilu koja si je mogla priuštiti za onodobne uvjete neobično bogatu izdavačku djelatnost. Ta je izdavačka djelatnost, vjerojatno uslijed ponajprije komercijalnih

razloga, naročito favorizirala glasovite europske autore nabožnih tekstova. Prednost je, naravno, imao Toma Kempenac čije je djelo *De imitatione Christi* prevedeno na portugalski još 1495, postavši, poslije Biblije, najčitanje i, na području tzv. nabožne literature, najviše oponašano štivo u Portugalu šesnaestog stoljeća.

U portugalskoj pak prijevodnoj književnosti druge polovice spomenutog stoljeća jedno od najistaknutijih, ako ne i najistaknutije mjesto zauzima prijevod Marulićevog djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* što ga je načinio lisabonski franjevac Marko (Frei Marcos de Lisboa), a objavio njegov sugrađanin, čuveni izdavač Francisco Frãcisco) Correa god. 1579.

Ta »znamenita knjiga o uresima i savršenstvima životâ slavnih svetaca Starog i Novog zavjeta...«¹ (kako čitamo u njezinom portugalskom naslovu), nije se, međutim, pojavila slučajno na luzitanskom književnom tržištu. »Otac hrvatske književnosti« bio je, naime, i prije vrlo dobro poznat portugalskom čitateljstvu. Uostalom, ne smijemo zaboraviti da je izdanju portugalskog prijevoda Marulićeve *Institucije* prethodilo čak dvanaest izdanja te knjige u njezinom latinskom izvorniku (u rasponu od onog venecijanskog iz 1507. do antverpenskog iz 1577.) te tri izdanja u talijanskom (Venetia, 1563, 1569. i 1774. god.) i jedno u njemačkom prijevodu (Coellen, 1568).² Zanimljivo je da Nacionalna knjižnica u Lisabonu, osim portugalskog iz 1579, posjeduje i dva venecijanska, te jedno pariško izdanje *Institucije*. Od venecijanskih izdanja, prvo potječe iz 1507. (riječ je, naravno, o latinskom izvorniku), dok je drugo talijanski prijevod iz 1569. godine.³ Pariško izdanje nosi naslov *Dictorum factorumque memorabilium libri sex*, a objavljeno je 1586. godine.⁴ Tome valja dodati i podatak da se pored spomenutih izdanja *Institucije* u lisabonskoj Nacionalnoj knjižnici nalazi i izdanje talijanskog prijevoda Marulićevog *Evangelistara*, izašlo u Firenci 1571.⁵ Izuzmemo li ova dva posljednja izdanja, sva prethodno navedena djela splitskog književnika što se čuvaju u lisabonskoj Nacionalnoj knjižnici izašla su prije godine 1579. što dokazuje da se

¹ U izvorniku: *Livro insigne das flores e perfeições das vidas dos gloriosos santos do velho e novo testamento...*

² V. o tome u knjizi Mirka T o m a s o v i ć a: *Komparatističke i romanističke teme*, Književni krug, Split, 1993, str. 35–36.

³ Kataloški opis tih izdanja jest:

M a r u l i ć, Marko, 1450–1524, *De institutione bene vivendi*, Impressi Venetiis: Franciscus Lucensis et Bernardinus di Vitalibus, 1506.

Cota: R. 689 P.

M a r u l i ć, Marko, 1450–1524, *Opera...circa l'institutione del buono, e beato vivere*, In Venetia, appresso Francesco Bordone, 1569.

Cota: R. 2123 P.

⁴ *Dictorum factorumque memorabilium libri sex*, Parisiis, apud Hieronymum de Marnet & Viduam Gulielmi Cavellat, 1585.

Cota: R. 1936 P.

⁵ *Evangelistario... opera veramente evangelica...*, In Firenza, appresso Bartolomeo Sermartelli, 1571.

Cota: R. 13464 P.

Frei Marcos de Lisboa imao o što osloniti prevodeći na portugalski *Instituciju*. Da je recepcija Marulićevog djela u zlatnom vijeku luzitanske povijesti bila itekako razvijena, možemo zaključiti i na temelju činjenice da se jedan primjerak prvog, venecijanskog izdanja *Institucije* (iz 1507. godine) čuva i u Sveučilišnoj knjižnici u Coimbri. Nije stoga nimalo neobično što do portugalskog prijevoda Marulićevog »bestsellera« dolazi relativno rano. Valja, naime, podsjetiti da je prvi prijevod *Institucije*, onaj talijanski, tiskan samo šesnaest godina prije (Venecija, 1663). Prije izdanja portugalskog prijevoda iz 1579, osim spomenutog talijanskog, objavljen je još samo njemački prijevod — i to jedanaest godina prije (1568), dok će, kao što je poznato, prijevod na ostale europske jezike uslijediti tek poslije fra Markovog prevoditeljskog pothvata.

Popularnosti *Institucije* na području Portugala zacijelo je uvelike pridonio i jedan od najpoznatijih misionara Katoličke crkve — sv. Franjo Ksaverski (1506–1552). Činjenica da je spomenuta Marulićeva knjiga bila najdraže štivo tom gorljivom Basku i suutemeljitelju isusovačkog reda već odavna je postala opće mjesto marulologije. U ovom kontekstu za nas je ona, međutim, od osobite važnosti jer je poznato da je najveći misionar prve polovice šesnaestog stoljeća odlazeći iz Venecije u *Portugal* (sic!) i »portugalske Indije«, uz obvezatan brevijar, sa sobom ponio i jedan primjerak kölnskog izdanja Marulićeve *Institucije* iz 1531. godine. Štoviše, kako to u svom pismu upućenom 1539. iz portugalske kolonije Goa svjedoči jedan od njegovih pratilaca — isusovac P. Bago,⁶ jedina knjiga koju je budući svetac čitao i proučavao na misijskim putovanjima Dalekim istokom bila je upravo *Institucija*. Tako se, eto, zaslugom sv. Franje Ksaverskog, Marulićevo najpopularnije djelo zateklo ne samo u Portugalu (prije objavljivanja njegovog portugalskog prijevoda), nego i u portugalskim kolonijama u Indiji, napose u Goi — tom prvom području misijskog rada baskijskog sveca.

Ovu misionarsku »ekspanziju« u portugalske istočne kolonije imao je, prema L. Košuti, u vidu i Marulićev portugalski prevoditelj fra Marko: »Ako su se njemački prevoditelji, kako se čini, godine 1568. trsili sačuvati vjeru svojih sunarodnjaka pred protestantskom najezdom (pri čemu su ulogu odigrala i svetačka *exempla*, jer Marulić ne uči moliti sa svecima, već savjetuje oponašati ih), malom bratu Marku iz Lisabona, dobro poznatom u svojoj domovini, više će biti stalo do izgradnje i usavršavanja vjernika obraćenih na katoličanstvo djelom svetog Franje Ksaverskog...«⁷

Potaknut tom posebnom nakanom kojom se u svom mukotrpnom prevoditeljskom poslu rukovodio lisabonski franjevac, odlučio sam podrobnije ispitati kako se ona odrazila na prevoditeljev odnos spram izvorniku. S obzirom na opseg djela, bilo bi, naravno, prezahtjevno latiti se analize čitave *Institucije*, zbog čega

⁶ K o š u t a, Leo: »Fortune et infortunes d'un livre de Marko Marulić: le *Institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (Venise, 1507)«, in: *Les Croates et la civilisation du livre*, Henrik Heger et Janine Matillon, Paris, 1986, str. 57.

⁷ Isto, str. 58.

sam se ograničio samo na jedno poglavlje. Izbor je pritom, nimalo slučajno, pao na četvrto poglavlje četvrte knjige — »De ueritate colenda mendacioque fugiendo« (»O gajenju istine i izbjegavanju laži«⁸). Riječ je, naime, o poglavlju koje će Marulićevu *Instituciju* dovesti u središte moralnih (odnosno, točnije, moralističkih) polemika i to zbog autorovog, za neke čitatelje krajnje prijepornog stava o opravdanosti laži. Upravo to poglavlje bilo je, čini se, presudno i za stavljanje *Institucije* na *Index librorum prohibitorum et expurgatorum*, što će se uslijediti 33 godine nakon izlaska njezinog portugalskog prijevoda (1612).

Premda je o tome dosta pisano,⁹ upozorit ćemo ovdje ukratko na neke najvažnije činjenice vezane uz stavljanje *Institucije* na *Index*, budući da je to Marulićevo djelo postalo zanimljivo i portugalskoj Inkviziciji. Prema Leu Košuti, koji je prvi ušao u trag cenzorskom zahvatu na *Instituciji*,¹⁰ trenutno nije moguće posve pouzdano odgovoriti na pitanje kako je *Institucija* dospjela na *Index* jer su mnogi dokumenti koji se odnose na tu problematiku tek djelomično sačuvani i nepristupačni javnosti.¹¹ Sigurno je, međutim, da odluka o stavljanju *Institucije* na *Index* nije donesena na Tridentinskom saboru, kao i to da spomenute Marulićeve knjige nema ni na jednom indeksu koji je izdan tijekom šesnaestog stoljeća. Isto tako, što je jednako značajno, Marulić se ne nalazi ni na jednom indeksu što ga je tijekom sedamnaestog stoljeća izdala Kongregacija za indeks osnovana 1587. kako bi se olakšao posao Sv. Oficija. Košuta je pregledao indekse objavljene 1607, 1624, 1632. i 1640, naišavši u njima na niz Marulovih zemljaka, no Marulićevo djelo izrijeком navodi jedino *index* što ga je sastavio toledski nadbiskup i kardinal, španjolski inkvizitor Bernardo de Sandoval y de Rojas godine 1612. Taj, naime, inkvizitor nipošto nije htio prihvatiti Marulićevo stanovište prema kojem laž općenito ne spada u kategoriju smrtnih grijeha. Za razliku od spomenutog inkvizitora, hrvatski je pisac smatrao da bi se laž mogla opravdati u slučaju da je osoba koja se njome služi upotrijebi u plemenite svrhe (primjer udovice Judite). No Bernarda de Sandovala nisu mogli razuvjeriti ni svi Marulovi pozivi na slične slučajeve iz Starog zavjeta. Tako su cenzorska križanja, gdjekad čak unutar samih rečenica, dovela do mjestimične nesuvislosti Marulićevog teksta. Upravo takvim cenzuriranim primjerkom *Institucije* služio se i sv. Franjo Ksaverski. Za nas je pritom najzanimljiviji podatak da je i već spomenuti primjerak prvog venecijanskog izdanja *Institucije* iz 1506. (odnosno 1507), što se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Coimabri, cenzuriran od strane inkvizitora, što dokazuje da je Marulićevo knjigu

⁸ Svi citati iz *Institucije* navedeni na hrvatskom jeziku preuzeti su iz prijevoda Branimira Glavičića.

⁹ V. sp. dj. Lea Košute ili Mirka Tomasovića, primjerice.

¹⁰ K o š u t a, L.: sp. rasprava, str. 62. i dalje.

¹¹ Kataloški opis Marulićeve knjige u coimbrskoj Sveučilišnoj knjižnici (prema *Catálogo dos reservados da Biblioteca geral da Universidade de Coimbra*, Coimbra, 1970, str. 396), jest sljedeći: »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum, Venetiis, 1506.–340 fs. 113/73 mm, fl. 336 está em branco, nota: Expurgatus est iusta expurgatorium Lusitanum fol. 886.«

stavila na *Indeks* i portugalska Inkvizicija (pri čemu treba napomenuti da bi inkvizitorska odluka toledskog nadbiskupa u ono vrijeme španjolske okupacije Portugala zasigurno bila »pravovaljana« i bez formalnog akta portugalske Inkvizicije). Odluci španjolsko–portugalskih inkvizicijskih ustanova išli su u prilog i neki raniji napadi na najpopularnije Marulićevo latinsko djelo. Nedavno je, naime, prema Košutinom izvješću, Giulano Catoni u sienskom biskupijskom arhivu pronašao dokument koji dokazuje da je jedan primjerak *Institucije* (očito venecijanskog izdanja) 1561. zaplijenjen i potom spaljen u Sieni.¹² *Institucija* je, dakle, kako napominje Leo Košuta,¹³ zaplijenjena i spaljena otprilike u vrijeme kada glasoviti teolog Remigio Nanni, zadužen od Pape Pia V. za kritičko izdanje sabranih djela sv. Tome Akvinskog, objavljuje (u Veneciji 1563.) prvi talijanski prijevod te Marulićeve knjige »sa svim inkriminiranim odlomcima o laži koji se pojavljuju, imajmo to dobro na umu, u svim kasnijim izdanjima sve do 1610«.¹⁴ Pritom, dakako, ističe Košuta,¹⁵ ne treba isključiti mogućnost »reprize« događaja koji se zbilo u Sieni. Pravo je stoga čudo što je na području portugalskog kraljevstva, koliko je dosad poznato, *Institucija* bila pošteđena inkvizitorske lomače. Inkvizitorska je cenzura, naime, u Portugalu službeno započela god. 1547. Od tada pa sve do Pombalove reforme u osamnaestom stoljeću nijedna knjiga tiskana u toj državi nije mogla biti objavljena bez triju dozvola: dozvole Sv. Oficija, dozvole nadležnog ordinarija i dozvole Dvora. Tom zamršenom birokratskom postupku bila je podvrgnuta i Marulićeve *Institucija*, kako je to, uostalom, razvidno i iz samog portugalskog izdanja te knjige. Na njezinom se, naime, početku mogu pročitati vrlo pozitivne »recenzije« nekoliko crkvenih cenzora, odnosno »recenzenata«, ali i uvodno slovo što ga potpisuje sam portugalski kralj, a u kojem se ističe kako *Institucija* izlazi s njegovim dopuštenjem, kao i s dopuštenjem izaslanika Glavnog vijeća Sv. Oficija. Da je, međutim, Marulićevo djelo, usprkos navedenim »pozitivnim recenzijama«, imalo podosta neprilika s portugalskim cenzorskim ustanovama, može se zaključiti kako na temelju samog teksta prijevoda (o čemu će biti riječi u daljnjem tekstu), tako i na temelju sačuvanih bilježaka s datumima prethodnih dopuštenja za njegovo tiskanje. A. J. Anselmo je, naime, 1926. u Lisabonu objavio popis knjiga tiskanih u Portugalu tijekom šesnaestog stoljeća (*Bibliografia das Obras Impressas em Portugal no Século XVI*) u kojem se spominje pet datuma kada je odobreno tiskanje *Institucije*: 30. svibnja 1566, 26. studenog 1575, 15. siječnja i 14. srpnja 1576, te 27. listopada 1577. Neke od tih datuma susrećemo i u već spomenutim »recenzijama« tiskanim na početku portugalskog prijevoda Marulićeve knjige,¹⁶ što dodatno potvrđuje pretpostavku

¹² V. K o š u t a, str. 64 i C a t o n i, G.: »Processi a Libri senesi del cinquecento«, u: *Studi di storia medievale e moderna per Ernesto Sestan*, Firenze, 1980, str. 521–522.

¹³ Isto, str. 64–65.

¹⁴ Isto, str. 65.

¹⁵ V. nastavak sp. teksta.

¹⁶ To su: 26. studenoga 1575, 15. siječnja i 14. srpnja 1576 te 27. listopada 1577.

o tome da hrvatski književnik u Portugalu nije bio pošteđen cenzorskih zahvata. Kako bismo, međutim, stekli potpuniji uvid u tu problematiku, neophodno je da se napokon osvrnemo na sam prijevod prijepornog poglavlja o istini i laži što će nekoliko desetljeća poslije izazvati toliku buru, posebno u sedamnaestostoljetnim isusovačko–jansenističkim polemikama.

Pozornim uspoređivanjem Marulićevog latinskog izvornika i fra Markovog portugalskog prijevoda može se doći do zaključka da je, barem kada je u pitanju četvrto poglavlje četvrtke knjige, »O gajenju istine i izbjegavanju laži«, portugalski prevoditelj bio, za ono doba, upravo začuđujuće vjeran predlošku, odnoseći se spram njemu gotovo s onakvim strahopoštovanjem s kakvim su se biblijski prevoditelji odnosili spram svetopisamskim tekstovima. To, dakako, ne znači da lisabonski franjevac ne zahvaća u tekst izvornika. Baš naprotiv! Na nevelikom korpusu spomenutog poglavlja (koje obuhvaća samo 13 stranica malog formata ili otprilike 6000 riječi) možemo uočiti sedamdesetak prevoditeljevih intervencija, ne računajući pritom spajanje i razdvajanje pojedinih rečenica. No ni najkrupnije od tih intervencija nisu takve naravi da bi bitnije utjecale na razumijevanje Marulićevog teksta. Naime, znatan dio fra Markovih zahvata svodi se na neizbježne sintaktičke promjene koje se, uostalom, i ne mogu uračunati u prevoditeljski »griješ nevjere« jer bi bez tih promjena bilo krajnje otežano, ako ne i sasvim onemogućeno razumijevanje samog teksta. Takva prevoditeljeva zadiranja u ustroj rečenice u našem se slučaju mogu svesti na povezivanje jednostavnih rečenica u složene, odnosno rastavljanje složenih na jednostavne. Zanimljivo je pritom da je prvi postupak dva puta češći od drugog, premda bismo logično očekivali obrnutu situaciju. Za ilustraciju ćemo navesti tek jedan primjer iz odlomka gdje se govori o bludnici Rahabi koja prima u kuću izraelske uhode:

Insuper in tribu Iuda recipi meruit, Salmoni, uni ex principibus, iuncta. Nisi hoc mendacio hospites suos texisset, una cum reliquis interisset, et nisi seruanđ pietatis causa illi mentiri licuisset, ad tam preclarum coniugium infamis mulier nunquam peruenisset, ut inter illas censeretur, de quibus per successionis lineam nasci uoluit Dei filius Iesus Christus. (Povrh toga, zaslužila je da bude primljena u Judino pleme i da se uda za jednoga od prvih ljudi, Salmona. A da nije tom laži zaštitila svoje goste, bila bi poginula zajedno s ostalima, i da nije smjela lagati iz razloga čuvanja čovjekoljublja, nikada se kao ozloglašena žena ne bi bila tako sjajno udala te se ubraja među one žene od kojih se po silaznoj liniji izvolio roditi Sin Božji Isus Krist.)

Gotovo je nemoguće dokučiti što je to navelo fra Marka iz Lisabona da u citiranom tekstu iznevjeri izvornik na sintaktičkoj razini, budući da za to doista ne postoji nikakav opravdan razlog. On, naime, bez ikakve potrebe povezuje dvije u izvorniku zasebne rečenice da bi u nastavku u izvorniku jedinstvenu rečenicu, odnosno rečenični niz, razdvojio na dva, odnosno (računajući dvotočku što slijedi) tri dijela; i to na mjestu gdje to uopće nije bilo potrebno jer je prevoditelj, bez ikakve opasnosti po razumijevanje teksta, mogao slijediti rečenični ritam predloška.

E inda mereceo ser recibita ao tribo de Iuda, casando có Salmó hú dos princepes de Iuda, se có aquella mentira nam encobrira os seus hospedes,

juntamente com todos perecera. E se lhe nam fora licito mentir, por guardar a piedade, a tam nobre casamento nunca a molher infamada chegara: & que fosse contada entre aquellas, das quaes per linha de soccessam quis nacer o filho de Deos Iesu Christo.

Još bi se dosta takvih primjera, gdje prevoditelj zahvaća u ustroj Marulićeve latinske rečenice, našlo u poglavlju što ga ovdje analiziramo, no važno je napomenuti da se ni u jednome od njih ne dovodi u pitanje smisao izvornog teksta. Dapače, kad je riječ o postupku rastavljanja složenih rečenica na jednostavne, fra Markova je intervencija u velikom broju slučajeva dobrodošla jer pridonosi lakšem razumijevanju sadržaja.

Od sedamdesetak prevoditeljevih zahvata, koliko ih uočavamo unutar poglavlja posvećenog problemu odnosa istine i laži,¹⁷ dvadesetak ih otpada na proširivanje originalnog teksta putem nadodavanja pojedinih riječi ili (što je znatno rjeđi slučaj) skupine riječi, odnosno rečeničnih dijelova. Od tih dvadesetak slučajeva velika većina ih se svodi na jednu ili najviše dvije riječi kojima se pojašnjava na koga, odnosno na što se odnosi pojedina rečenica ili neki njezin dio, kako bi se izbjegla mogućnost dvoznačnosti, odnosno kako bi se pobliže označio subjekt radnje. Takvi umeci nisu izraz prevoditeljevog osobnog stava spram tekstu što ga prevodi, nisu dakle komentar, već prevoditeljska nužnost radi izbjegavanja nejasnoća do kojih bi moglo doći uslijed doslovnog pridržavanja izvornika. Navest ćemo samo jedan primjer iz kojeg se vidi da je prevoditelj morao intervenirati kako bi se izbjegla moguća dvoznačnost. Primjer je uzet iz odlomka o Davidu i Ahizu:

Et hoc profecto dignum uenia mendacium, quo se quoque tueri et idolatras potius quam fideles offendere fas erat, dicente Domino: Disperdite nomina eorum de locis illis! (I takva laž, zaista, zavređuje oproštenje jer nije bio grijeh štiti sebe i svoje te udarati radije na idolopoklonike negoli na pravovjerne. Gospod, naime, veli: »Zatrite njihovo ime u onim krajevima!«)

Budući da bi se u portugalskom prijevodu sintagma *nomina eorum* mogla odnositi kako na »idolopoklonike« tako i na »pravovjerne«, prevoditelj je bio prisiljen intervenirati. On to čini tako što umjesto sintagme »njihova imena« ubacuje sintagmu »imena pogana«. Znakovito je da se pritom radije opredjeljuje za novi izraz (»pogani«), umjesto da se posluži ranije upotrijebljenim izrazom »idolopoklonici«, što pokazuje njegovu brigu za stilsku dotjeranost prijevoda koja se očituje u čitavom ovdje analiziranom poglavlju.

Aqual mentira tambem dina era de perdam, com que a sy & aos seus guardaia, & lhe era licito offender antes aos idolatras, que aos fies, como Deos mandaua dizendo. Destruy os nomes dos pagãos de seus lugares.

Ima, naravno, i slučajeva (unutar postupka proširivanja teksta) u kojima prevoditelj nije morao intervenirati da bi sačuvao smisao izvornika. U takve se slučajeve ubraja i razmjerno učestala uporaba kvalifikativa vezanih uz pojedina imena, napose ona biblijska. Tako, primjerice, u pretposljednjoj rečenici odlomka

¹⁷ Pri čemu se, naravno, ne računaju sintaktičke intervencije prevoditelja.

o proroku Miheji, fra Marko uz Ahabovo ime dodaje i kvalifikativ »kralj« (el Rey Achab). Isti slučaj možemo zapaziti i u odlomku o Davidu, gdje je kvalifikativ »kralj« stavljen ispred imena Akiševog (el Rey Achim), kao i na kraju poglavlja što ga analiziramo, gdje se govori o pogubnim i smrtonosnim lažima. U Marulićevom latinskom izvorniku uz ime kralja Antioha na tom mjestu, naime, nema kvalifikativa »kralj« koji, međutim, susrećemo u portugalskom prijevodu fra Marka. Ostali slučajevi uporabe kvalifikativa znatno su rjeđi. Navest ćemo samo jedan primjer iz prve rečenice trećeg odjeljka:

Vir Dei ille in Bethel nequaquam ueritus est Hieroboam regis presentiam, ut prophetaret aduersus sacerdotes excelsorum ab ipso constitutos. (Onaj čovjek Božji u Betelu nije se nimalo plašio da u nazočnosti kralja Jeroboama prorokuje protiv svećenika po uzvišicama što ih je taj postavio.)

Ispred sintagme »kralj Jeroboam« portugalski prevoditelj stavlja kvalifikativ »izraelski« koji se ne nalazi u Marulićevom tekstu:

Aquelle homem de Deos em Bethel, nam receou a presença de Ieroboam Rey de Israel, prophetando contra os sacerdotes dos montes, per elle ordenados.

Vrlo je mali broj mjesta u tekstu prijevoda gdje prevoditelj zahvaća u izvornik na taj način što ubacuje nove riječi ili rečenične dijelove čiji je zadatak komentirati sam izvornik ili pak možda pokazati čitateljima vlastitu erudiciju i izvrsno poznavanje građe izložene u *Instituciji*. Prvo takvo mjesto susrećemo na početku analiziranog poglavlja, u odjeljku o proroku Jeremiji. U izvorniku se, naime, nigdje ne spominje da je taj prorok bio usmrćen, već samo kamenovan:

At etiam Hieremiam in Aegypto lapidatum dicit aliquis, licet uera annunciet. (Ali, reći će tko, i Jeremija je u Egiptu bio kamenovan makar je navješćivao istinu.)

Poznato je da je Jeremija *prema tradiciji (!)* kamenovanjem pogubljen u Egiptu, dok se to njegovo pogubljenje u Starom zavjetu nigdje ne spominje. Ne spominje ga, kao što smo vidjeli, ni Marulić, no njegov portugalski prevoditelj u svoj je prijevod ubacio podatak o Jeremijinoj smrti:

Mas dira alguem Tambem Ieremias foy no egypto apedrejado & morto posto que prophetizasse a verdade.

Posve proizvoljan dodatak, čija je zadaća, čini se, prevoditeljevo komentiranje teksta, uočavamo i u odlomku o Abrahamu i Izaku:

Ea namque simulatione occasio uitabatur homicidii, et grauius deliquissent, si uerum confitentes causam malis sequendi darent. Quę quidem danda fuisset, nisi pudiciciam simul periclitari posse dubitassent, ne uitę parecendo animę dispendium incurrerent. (Jer takvim se pretvaranjem otklanjalo prilika za ubojstvo čovjeka, i bili bi teže zgriješili da su, izjavljujući istinu, dali zlim ljudima povoda za mahnitanje. A taj je, doduše, trebalo dati da nisu posumnjali da u isti mah i čestitost može doći u opasnost, tj. Da ne bi, misleći na život, nesmotreno naškodili duši.)

Brat Marko iz Lisabona je, doduše, vjerno prenio citirani Marulićev tekst, ali ipak nije odolilo da ga na kraju ne prokomentira kratkom primjedbom o tome kako je ozbiljnija stvar nauditi duši negoli (tjelesnom) životu:

Porque com esta simulação, se euitaua occasiam de homicidio, & mais graueamente peccáram, se falando segundo a verdade, deram causa aos maos de ser crués. Aqual se dera, se juntamente duuidáram de se poder guardar a castidade, porq' entam por escapar ao perigo da morte, encorréram em perigo da alma, que he mais graue.

U odlomku pak o Josipu i njegovoj braći Marulić spominje samo »najbolju zemlju« koju su ova dobila od Josipa:

Eos, cum aduenissent, aluit, possessione terrę optimę donauit, bonis multis affecit. (A kad su došli, hranio ih je, darovao im u posjed najbolju zemlju i mnoga im dobročinstva učinio.)

Fra Marko, međutim, navodi da je riječ o *gošenskoj zemlji*:

E vindo elles manteueos, deulhes a possuir a terra singular de Gessem, & fezlhes muytio boas obras.

U odlomku koji govori o Apšalovom proganjanju njegovog oca, kralja Davida, u latinskom izvorniku nigdje se ne komentira biblijska činjenica da je Hušaj izbavio Davida iz smrtno opasnosti:

Cum ergo Achitophel sententiam diceret, Chusi intercessit et clandestino per internuncios egit, ut regem subtraheret periculo. (Kad je, dakle, Ahitofel kazivao svoje mišljenje, Hušaj se usprotivio i potajno preko svojih glasnika izradio da se kralj izvukao iz pogibelji.)

Frei Marcos de Lisboa pak, nasuprot Maruliću, izriče svoj vrijednosni sud, ističući kako je Hušaj *s pravom* pomogao kralju:

E como Achitophel dissesse seu parecer, Chusi o contrariou com razões, & secretamente por recados fez que el Rey Dauid se possesse em saluo do perigo.

Posljednji prevoditelj ev umetak (koji bi možda mogao biti i posljedica inkvizitorske, odnosno cenzorske intervencije) nalazi se u odlomku posvećenom neobičnom svecu po imenu Nikola koji je za života hinio ludilo kako bi se na taj način mogao što više približiti Bogu. U Marulićev opis spomenutog sveca, prema kojem se ovaj *pretvaranjem da nije zdrave pameti toliko svidio Bogu da mu je, kad je umro, podario to da su mnogi bolesnici koji su taknuli njegov leš ozdravili* (*Qua insaanie simulatione tantum placuit, ut Deo donante defuncti cadauer multorum langores tactu sanaret.*),

fra Marko ubacuje primjedbu da su ti bolesnici ozdravili »milošću Božjom«:

Com oqual fingimento de doudice tanto aprouue a Deos, que por graça diuina, sarou muytos enfermos despois de morto.

Nasuprot postupku proširivanja, odnosno nadodavanja riječi i rečeničnih dijelova, postupak sužavanja, odnosno izbacivanja pojedinih riječi, izuzetno je rijedak. U čitavom poglavlju mogu se zapaziti samo dva takva slučaja. Prvi susrećemo u drugoj rečenici odlomka o Jakovu, gdje je (na samom početku rečenice) izostavljena riječ *denique* (najposlije, ukratko, riječju).

Denique supplantatum se queritur Esau eiulatu magno, sed Iacob dolus minime imputatur, quandoquidem nemini iniuriam facit, qui suo utitur iure.

(Ukratko, *Ezav se uz silnu kuknjavu tužio da je prevaren, ali se to lukavstvo ne može Jakovu nipošto upisati u grijeh jer nikomu ne čini nepravdu onaj tko se koristi svojim pravom.*)

Na drugi slučaj izbacivanja riječi iz teksta prijevoda nailazimo na samom kraju poglavlja »O gajenju istine i izbjegavanju laži«, točnije u pretposljednjoj rečenici tog poglavlja:

Misericordia et ueritas preparant bona. Misericordia et ueritate redimitur iniquitas, et in timore Domini declinatur a malo. (»Dobrota i istinitost stječu dobra«, »Dobrotom se i istinitošću otkupljuje krivnja, i strahom se Gospodnjim zlo uklanja.«)

Prevoditelj je u cilju izbjegavanja nepotrebnog ponavljanja (dakle iz *stilskih* razloga) iz predzadnje rečenice spomenutog poglavlja izbacio riječi *misericordia et ueritas* (odnosno *ueritate*), zamijenivši ih zamjenicom »one« i spojivši dvije u izvorniku odvojene rečenice:

Misericordia & verdade aparelham os bés, & com ella'se redime a maldade, & no temor de Deos se aparta do mal.

Dosta česta pojava u fra Markovom prijevodu jest uporaba vlastitih imena na mjestima gdje ih u latinskom izvorniku nema ili gdje, umjesto njih, stoje zamjenice (u ulozu subjekta ili objekta). Zanimljivo je da se prevoditelj na takav postupak odlučuje usprkos tome što u tekstu prijevoda zacijelo ne bi došlo ni do kakve zbrke da se, u tom pogledu, strogo pridržavalo izvornika. Ilustrirat ćemo to primjerom iz odlomka posvećenog redovniku Šimunu:

Illius quoque abbatis laudatur mendacium, qui (ut Cassianus tradit) Simeoni monacho prospexit, ut in proposito uite perfectioris perseueraret. Hic nuperrime ex Italię partibus ad Aegypti solitudinem se contulerat, nullius exercitii gnarus, preterquam Latinos libros transcribendi, quorum illis in locis usus nullus erat. (Hvali se i laž onoga opata koji se, kako bilježi Kasijan, pobrinuo za redovnika Šimuna da ustraje u odluci o savršnijem životu. Taj se, naime, nedavno iz italskih strana bio sklonio u egipatsku pustinju, no nije znao ništa drugo raditi doli prepisivati latinske knjige, za kojima u onim krajevima nije bilo nikakve potrebe.)

Marulićev portugalski prevoditelj zamjenicu »taj« (*hic*) u drugoj rečenici navedenog citata zamjenjuje osobnim imenom Šimun:

Tambem se louua a mentira daquelle abbade, oqual, como cóta Cassiano, remedeou a Symeon monge, que perseuerasse em o proposito da verdadeyra perfeçam. Symeon viera entam de Italia ao deserto do egypto, sem saber officio algum, senam screuer liuros latinos, dos quaes naquella lugar nenhum uso auia.

Ovakav postupak zamjenjivanja osobnih zamjenica vlastitim imenima doista bi mogao biti rezultat prevoditeljevog nastojanja da naglasi »veličinu ljudi čije živote je Marulić u *Instituciji* naveo kao primjere koje u životu treba slijediti«, kako to u svojoj analizi francuskog prijevoda Marulićeve *Institucije* navodi Cvijeta Pavlović.¹⁸

¹⁸ P a v l o v i ć, Cvijeta: »Odnos Paula du Monta prema Marulićevu tekstu *Institucije*«, *Colloquia Maruliana* VII, str. 182.

Osim spomenute uporabe vlastitih imena na mjestima gdje se u izvorniku nalaze zamjenice, u poglavlju o istini i laži možemo uočiti još petnaestak promjena značenja pojedinih riječi (ili, znatno rjeđe, skupina riječi). Stanovito pomicanje u značenju riječi prisutno je i u prevoditeljevom pokušaju da što vjernije prevede pojedine latinske izraze. Tako će, primjerice, izraz *obseruatio veritatis* (*obdržavanje istine*) na jednom mjestu prevesti kao *o guardar e tratar verdade* (*čuvanje i gajenje istine*), a na drugom kao *o zelo & amor da verdade* (*revnost i ljubav prema istini*). Sintagma *summos ueri cultores* (*vrhunski gajitelji istine*) postat će u fra Markovoj verziji *summos officiaes da verdade, & zeladores seus* (*vrhunski službenici i pazitelji istine*), a sintagma *fidissimi ueri assertores* (*najvjerniji pobornici istine*) os *fidelissimos amadores, & zeladores da verdade* (*najvjerniji ljubitelji i pazitelji istine*). Zanimljivo je da Marulićev portugalski prevoditelj imenicu *Dominus* (*Gospod*) više puta prevodi ne doslovno, već opisno. Pritom se redovito služi pridjevom *božanski* (*diuino*) i imenicom koja odgovara dotičnom kontekstu. Potkrijepit ćemo to s dva primjera. Prvi se nalazi u odlomku posvećenom Abrahamu:

Abraham, cum per spiritum nosset Sarre, uxoris suę, pudiciciam, Domino protegente, quocunque perrexisset, tutam fore, uita tamen suę ob eius formam improbos homines insidiaturos dubitans, sororem suam esse dicebat. (Premda je Abraham preko Duha Svetoga spoznao da čestitost njegove žene Sare neće doći u opasnost kamo god krenuo jer će je štititi Gospod, ipak je, pribojavajući se da će mu opaki ljudi zbog njezine ljepote raditi o glavi, govorio da mu je sestra.

Sintagmu *Domino protegente* (*jer će je štititi Gospod*) lisabonski fratar prevodi sintagmom *defensam diuina* (*božanska obrana*):

Abraham sabendo per spirito a castidade de sua molher Sara, per a defensam diuina ser segura, onde quer que fosse, mas duuidando do perigo da propria vida, & temendo que os maos homés o matassem, por poder gozar da fermosura da molher, chamaualhe sua irmá.

Drugi primjer je uzet iz odlomka u kojem se govori o Apšalomu i Hušaju. Riječ je o navodu iz Sv. Pisma:

Domini nutu dissipatum est consilium Achitophelis utile, ut induceret Dominus super Absalonem malum. (»Gospod je htio da se osujeti dobar Ahitofelov savjet kako bi navukao zlo na Apšaloma«.)

Imenicu *Gospod* fra Marko će prevesti kao *vontade diuina* (*božanska volja*):

Por vontade diuina foy dissipado o proueitoso conselho de Achitophel, porque o Senhor desse o castigo a Absolon.

Ostali slučajevi odmaka u značenju pojedinih riječi sporadični su. Na sitne nepreciznosti u prijevodu naići ćemo, primjerice, u osmom odlomku poglavlja što ga analiziramo, gdje se govori o smrti pojedinih starozavjetnih proroka. Tako Marulić o proroku Amosu kaže da su mu »probili sljepoočice polugom« (»Amos uecte per tempora transfixus«), dok je u fra Markovoj »obradi« Amosu »željezom probijena glava« (»Amos atrauessedo por a cabeça com hum ferro«). Podjednaku

nepreciznost u prijevodu nalazimo i u odlomku o Abrahamu. Kod Marulića, naime, čitamo:

Sarra autem Abrahę ex patre neptis erat, Rebecha autem Bathuel filia, qui Isaac frater patruelis fuit. (Sara je pak bila po ocu Abrahamu nećaka, a Rebeka kći Betuela koji je bio bratućed Izakov.)

Prema portugalskom prevoditelju, »Sara bijaše kćer jednog Abrahamovog brata, a Rebeka i Izak djeca braće«.

E Sara era filha de hum irmáo de Abrahá, & Rebeca & Isaac filhos de irmáos.

Pored navedenih nepreciznosti, odnosno, točnije, pojednostavnjenja (do kojih uopće nije moralo doći jer je prevoditelj bez ikakvih problema mogao doslovno prevesti tekst latinskog izvornika!), u fra Markovom prijevodu četvrtog poglavlja četvrte knjige susrećemo i nekoliko sasvim neobjašnjivih semantičkih pomaka kad su u pitanju pojedine riječi izvornika. Tako će, primjerice, u odlomku o Josipu i njegovoj braći riječ *experimentum* (*kušnja*) biti prevedena riječju *final* (*cilj*), odnosno riječ *nunc* (*sada*) riječju *aquy* (*ovdje*). U odlomku o egipatskim babicama Marulićevu rečenicu

Maluerunt mendaciunculo isto uti quam crudeli regi prestore obsequium.
(*Voljele su se poslužiti tom malom laži negoli iskazati poslušnost okrutnom kralju.*)

fra Marko je preinačio tako da je sintagmu *okrutni kralj* zamijenio sintagmom *okrutna zapovijed kralja*:

Antes quiseram dizer esta pequena mentira, que fazer o cruel mandado del Rey.

U odlomku posvećenom egipatskom pustinjaku Abrahamu, odnosno njegovoj obraćenoj nećakinji (nekadašnjoj bludnici) Marko Marulić navodi kako se spomenuta nećakinja »vрати te velikom strogošću života okaja svoje grijehе i zasluži da zajedno s njim¹⁹ bude uvrštena u *zbor svetaca*«. (»Rediit et multa uite districtione commissa diluens cum ipso pariter *sanctorum collegio* meruit annumerari.«)

Marko iz Lisabona pak, umjesto u *zbor svetaca*, Abrahamovu nećakinju uvrštava u *zbor anđela*:

Tornou, & com muy aspera vida, lauando os peccados passados, mereceo juntamente com o santo velho ser leuada á cópanhia dos anjos.

Ovakve nesuvislosti u fra Markovom prijevodu mogle bi se možda objasniti cenzorskim zahvatima. Jer kako protumačiti činjenicu da tako obrazovan prevoditelj, koji izvrsno poznaje latinski i u svom se prijevodu strogo pridržava izvornika, čini pogreške kao što je, primjerice, ona koju smo upravo naveli. Jedino razumsko objašnjenje pogrešaka takvog tipa jest ono prema kojem bi one bile posljedica djelovanja cenzure.

Uostalom, da takva postavka nije daleko od istine dokazuju i dvije nedvojbeno inkvizitorske intervencije u tekstu poglavlja o odnosu istine i laži. To toliko sporno poglavlje u portugalskoj je, naime, verziji na dva mjesta osakaćeno cenzorskim

¹⁹ Tj. s pustinjakom Abrahamom.

škarama. Zanimljivo je da se oba mjesta odnose na apostolskog prvaka — sv. Petra. Dakako, cenzore vjerojatno ni najmanje ne bi uznemirio sam sadržaj tih cenzuriranih dijelova kad Petar po funkciji ne bi bio Papa, odnosno kad se u njemu ne bi mogao prepoznati njegov onodobni nasljednik. Da bismo, međutim, stekli uvid u učinak portugalske cenzure, citirat ćemo ovdje oba izbačena dijela Marulićevog teksta *Institucije*.

Prvi se nalazi unutar odlomka o sv. Pavlu, gdje se govori o odnosu prvih kršćana nežidovskog podrijetla prema židovskom Zakonu. Apostol naroda prekora sv. Petra zbog toga što je dopustio da se pogani pridržavaju židovskih običaja. Riječ je zapravo o biblijskom navodu preuzetom iz Pavlove *Poslanice Galaćanima* (Gal. 2, 11–14) koji je popraćen kratkim Marulićevim komentarom.

Quin etiam principem apostolorum Petrum aliquando ausus est reprehendere, quod ex gentibus fideles iudaizare fecisset. Cum — inquit — uenisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quam uenissent quidam ab Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autem uenissent, subtrahebat et segregabat se timens eos qui ex circumcissione erant. Et simulationi eius consenserunt ceteri Iudei, ita ut Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Sed cum uidissem, quod non recte ambularent ad ueritatem Euangelii, dixi Cephę coram omnibus: Si tu, cum Iudeus sis, gentiliter uiuis et non Iudaice, quomodo gentes cogis iudaizare? Quod certe Paulus nequaquam dixisset, si etiam ipse ea, quę supra dicta sunt, per simulationem et non per licentiam potius peregisset, Iudeorum saluti consulens, sed gentiles, ne eadem facerent, coercens. (Jednom se, dapače, usudio prekoriti i apostolskoga prvaka Petra jer da je učinio da se neki pogani što su prešli na vjeru vladaju poput Židova »Kad je — reče — Petar došao u Antiohiju, ja sam mu se u lice suprotstavio jer je zavrijedio prijekor. On je, naime, prije nego su došli neki ljudi iz Jakovljeve okoline, jeo s poganima, ali kad ovi dođoše, on se zbog straha od obrezanih stade povlačiti i kloniti. Njemu su se u pretvaranju priključili i ostali Židovi, tako da je njihovim pretvaranjem bio zaveden i Barnaba. Ali kad sam vidio da ne idu pravo prema istini Evandelja, Kefi rekoh pred svima: Ako ti koji si Židov živiš poganski, a ne židovski, kako možeš siliti pogane da žive židovski?« A to zaista Pavao ne bi nipošto bio rekao da je i sam ono što je gore rečeno učinio iz pretvaranja, a ne prije slobodno, brinući se za spas Židova, ali sprečavajući pogane da čine isto.)

Iza ovog izbačenog dijela teksta, a poslije rečenice »Et de Tito discipulo: Sed neque Titus — inquit — qui mecum erat, cum esset gentilis, compulsus est circumcidi.« (»I o učeniku Titu veli: 'Ali čak ni Tit, moj drug, premda poganin po podrijetlu, nije bio primoran da se obreže.'«), slijedi (u zasebnom odlomku) sljedeći Marulićev komentar:

Postquam autem satis omnibus notificatum est ueteres cerimonias legumque sanciones signa figurasque fuisse futurorum, quę in Christo impleta sunt, coeptum est infidelitati ascribi, siquis ea adhuc seruaret, ueluti qui uenturum et nondum uenisse Christum asserat, quod Iudaicę proprium perfidię est. (Međutim, pošto se svima dalo dovoljno na znanje da su stari obredi i zakonske odredbe bili znaci

i slike budućih događaja, što su se ispunili u Kristu, počelo se pripisivati nevjerstvu ako se tko onoga i dalje pridržavao, kao kad bi tko tvrdio da će Krist doći a da još nije došao, što je značajka židovskoga krivovjerja.)

Neposredno iza ovog komentara trebao bi slijediti još jedan dio teksta koji se odnosi na »Petrovo pretvaranje« (»Petri simulatione«), a koji je cenzura izbacila iz portugalskog izdanja *Institucije*. Evo sadržaja tog dijela teksta:

Sed quid de ista Petri simulatione dicemus? Reprehensibilem eam fuisse non nego. Quis enim sum, ut Pulo contradicam, cum pręsertim neque Petrum illi contradixisse constet. Sed tamen facile uenia dignam tunc extitisse non dubito, cum adhuc Moysi lex apud Iudeos in Christo credentes non illicite uigeret. Postea uero neque propter Iudeos neque propter gentiles in fide quicquam simulandum fuit, cum tandem non simulatio, sed error dici debuit quicquid iam peruulgatę officeret ueritati. (Ali što ćemo reći o Petrovom pretvaranju? Ne kažem da nije zavrijedio prijekor. Ta, tko sam ja da bih protuslovio Pavlu, pogotovu kad se zna da mu ni Petar nije protuslovio? No ipak ne sumnjam da je njegovo pretvaranje lako tada zavrijedilo oprostjenje jer je još u Židova koji su vjerovali u Krista bio jak, i bio dopušten, Mojsijev zakon. No poslije se nije smjelo ni zbog Židova ni zbog pogana pretvarati ni u čemu što se tiče vjere, jer je napokon valjalo označiti kao zabludu, a ne kao pretvaranje, sve što bi god moglo škoditi već objavljenom istini.)

Dalje se tekst *Institucije* normalno nastavlja, slijedeći vjerno latinski predložak sve do kraja poglavlja.

Bilo bi, naravno, vrlo zanimljivo saznati zašto su se portugalski cenzori odlučili za odstranjivanje citiranih dijelova teksta. O razlozima takvog njihovog postupka možemo samo nagađati, budući da o tome, koliko nam je poznato, nema nikakvih sačuvanih svjedočanstava. Da podsjetimo: jedini dokumenti koji se odnose na portugalske cenzorske ustanove kroz koje je prošla Marulićeva *Institucija* jesu datumi izdanih dopuštenja za njezino tiskanje, a takva bi se dopuštenja izdavala tek pošto bi cenzori obavili svoj dio posla.

Govoreći, nadalje, o cenzorskim zahvatima na Marulićevoj najčitanijoj knjizi, moramo svakako spomenuti činjenicu da portugalska cenzura šezdesetih i sedamdesetih godina šesnaestog stoljeća očito nije imala ništa protiv toga da razlozi za pretvaranje i laganje mogu biti opravdani, a katkad čak i nužni. Naime, rečenicu koja će najviše pridonijeti tome da se *Institucija* nešto kasnije nađe na *Indeksu: Hęc sunt quidem iustę atque interdum etiam, ut diximus, necessarię fingendi ac mentiendi causę. (To su, eto, opravdani, a kadšto, kako rekosmo, i nužni razlozi za pretvaranje i laganje.)*, možemo, bez ikakvih preinaka naći i u fra Markovom portugalskom prijevodu: *Estas sam as justas & as vezes tambem necessarias cousas de fingir & mentir.*

Još je, međutim, neobičnija činjenica da portugalska cenzura (ne toliko crkvena koliko državna) šutke prelazi preko odlomka u kojem se govori o Mihejevom proročanstvu. Portugalski prijevod Marulićevog djela izlazi, naime, godinu dana nakon zasigurno najveće povijesne tragedije portugalskog naroda — alkazarkibirske bitke (1578) u kojoj je poginuo kralj Don Sebastijan. Premda su mu

neki razborito savjetovali neka ne kreće u sigurnu osobnu i nacionalnu pogibelj, nije ih poslušao. Spomenuti odlomak o proroku Miheju toliko je, naime, »provokativan« glede alkazarkibirske epizode da je pravo čudo što nije izbačen iz *Institucije*:

Micheas quoque propheta, cum de belli euentu, quod Achab et Iosaphat reges contra Syrię regem parabant consuleretur, nihil ad gratiam est locutus. Prędixit Israhelitici exercitus fugam et Achab regis necem, ipso audiente ac pseudoprophetis e diuerso prospera omnia pollicentibus. Sed quoniam malis inimica est ueritas, a Sedechia in maxillam percutitur, ab Achab in carcerem truditur. Cum autem euenissent, quę prędixerat mendaciūm interiit, ueritas mansit et qui uera uaticinanti manus intulerant, ab aduersariis cęsi poenas dedere, ipse uinculis libertus est. (Tako je postupio i prorok Mihej. Naime, kad je bio pitan za savjet u vezi s ishodom rata što su ga kraljevi Ahab i Jošaft pripremali protiv kralja Sirije, ništa nije govorio da bi se umilio, već je prorekao bijeg izraelske vojske i pogibiju kralja Ahaba, i to na njegove uši, dok su lažni proroci, protivno njemu, obećavali sve najbolje. Ali budući da je istina zlima nemila, Sitkija ga udari po obrazu, a Ahab ga dade baciti u tamnicu. No kad se obistinilo što je prorekao, laž pogibe, a istina ostade, pa oni koji digoše ruku na istinitoga proroka biše kažnjeni, tj. pobijeni od neprijatelja, a on oslobođen okova.)

Jedino logično objašnjenje ovog očitog cenzorskog previda jest krajnje kaotično stanje u Portugalu za dvogodišnjeg razdoblja dinastijske krize: od alkazarkibirske bitke do španjolske okupacije (1580). Našlo bi se, međutim, još podosta ovakvih, cenzuri zanimljivih mjesta; i to ne samo u poglavlju koje smo ukratko analizirali, nego, po svojoj prilici, i izvan njega. Stoga bi se isplatilo poduzeti opsežnu analizu cjelokupnog portugalskog prijevoda *Institucije* jer bismo u tom slučaju došli do još zanimljivijih rezultata kako s obzirom na odnos prevoditelja, tako i s obzirom na odnos cenzure prema najpopularnijoj Marulićevoj knjizi.

BIBLIOGRAFIJA:

- Marulić, Marko: *Institucija*, prev. Branimir Glavičić, Književni krug Split, Split, 1987.
- Pavlović, Cvijeta: »Odnos Paula du Monta prema Marulićevu tekstu *Institucije*« *Colloquia Maruliana* VII, str. 177–187.
- Talan, Nikica: *Hrvatska/Portugal (kulturno povijesne veze kroz stoljeća)*, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1996.
- Tomasović, Mirko: *Zapis o Maruliću i drugi komparatistički prilozi*, Logos, Split, 1984.
- Tomasović, Mirko: *Marko Marulić–Marul*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
- Tomasović, Mirko: *Komparatističke i romanističke teme*, Književni krug Split, Split, 1993.

Nikica Talan

A TRADUÇÃO PORTUGUESA DO LIVRO DE MARKO MARULIĆ,
DE INSTITUTIONE BENE VIVENDI PER EXEMPLA SANCTORUM

O texto refere-se à tradução portuguesa do livro de Marko Marulić, *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, publicado em Lisboa, no ano de 1579. Com base numa amostra de 6000 palavras (que fazem parte do capítulo intitulado »Do tratar verdade, & fugir a mentira«), analisa-se o estilo da tradução feita pelo franciscano Marcos de Lisboa, assim como os efeitos das instituições censórias do Portugal do século dezasseis sobre a tradução mencionada. O resultado da análise mostra o tradutor português ser maximamente fiel ao original, recorrendo muito raramente aos procedimentos tais como alterações sintácticas, ampliações ou eliminações de determinadas partes do texto, mudanças de significado de certas palavras, etc.